

H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Amsterdam: Prometheus, 1996, 346 blz., f49,50, ISBN 90 5333 374 6).

De auteur heeft een geschiedenis van Nederlands-Indië in de periode 1800-1949 willen schrijven en niet van Indonesië. De ratio voor deze keuze is dat de Nederlanders vanaf het begin van de negentiende eeuw een van de belangrijkste dynamiserende elementen in de Indonesische archipel vormden. In de loop van de negentiende eeuw raakten de geschiedenis van Nederlands-Indië en Indonesië steeds meer met elkaar vervlochten waardoor er uiteindelijk weinig verschil meer tussen beiden bestond. Aldus het voorwoord. In de epiloog komt Van den Doel op het effect van de Nederlandse aanwezigheid terug: het cultuurstelsel ontsloot Java voor het wereldverkeer, de infrastructuur kon moderniseren, Nederland zorgde voor de vaststelling van de grenzen van het gebied, maakte een begin met het ontmantelen en omvormen van allerlei autochtone bestuursstructuren en baande de weg voor moderne ideeën en technieken. De koloniale bureaucratie zorgde voor de opbouw van moderne staatsorganen, terwijl scholing van inheemse jongeren leidde tot de opkomst van nationalistische gevoelens die zich hechten aan de nieuwe staat in wording.

Hiermee is in hoofdlijnen de inhoud aangegeven. Het boek begint met de terugkeer van het Nederlandse gezag op Java na de Engelse interimperiode en de uitbouw van dat gezag over de gehele archipel. De nadruk ligt in de eerste hoofdstukken op Java en het cultuurstelsel, geleidelijk aan komt daarna de verkenning en verovering van de 'buitengewesten' aan bod. De tweede helft van het boek is gewijd aan de twintigste eeuw met de ethische politiek, de koloniale samenleving, de opkomst van het nationalisme en tenslotte de ondergang van Nederlands-Indië in de tweede wereldoorlog en de Indonesische revolutie.

De auteur beschikt over een gemakkelijke pen, vooral over de Nederlandse samenleving in Indië zijn in het boek veel mooie bladzijden aan te wijzen. De laatste historische inzichten en literatuur zijn verwerkt. Zo is bijvoorbeeld de twijfel of Nederland wel een 'imperialistische' mogendheid was overwonnen, ook wordt — uiteraard tot mijn genoegen — het belang van de Lombokexpeditie als keerpunt in de Nederlandse expansie benadrukt. Het boek is in veel opzichten een verrijking van de bestaande overzichtswerken. Maar ondanks het plezier dat de lezing ervan mij vaak heeft gegeven, heeft het mij niet tevreden kunnen stellen. Dit is voornamelijk een gevolg van de opzet en aanpak die de schrijver heeft gevolgd.

De opzet: waarom is er gekozen voor een periodisering van 1800 tot 1949? Er wordt niet duidelijk gemaakt waarom pas na 1800 sprake zou zijn van een kolonie. Hier wreekt zich de concentratie op de negentiende en twintigste eeuw. De VOC (Verenigde Oostindische Compagnie) bestuurde in haar nadagen meer dan een half miljoen onderdanen rechtstreeks, om van de vele geallieerde vorstendommen en vazalstaten in de archipel maar niet te spreken. De nieuwe 'kolonie' deed dus qua omvang en onderdanenaantal onder voor haar voorganger. Omdat niet wordt ingegaan op de verschillen tussen het besturen voor en na 1800 hangt het begin van Nederlands-Indië feitelijk in de lucht. Dezelfde vraag valt over het einde te stellen: waarom 1949? Nederland en Indonesië waren toen echt niet vrij van elkaar, het duurde nog tot de opheffing van de Unie en de overdracht van Nieuw Guinea in 1962 voordat er gesproken kon worden van een afgeronde dekolonisatie.

Een bezwaar tegen de oude koloniale geschiedschrijving is de te grote nadruk op de Nederlanders als degenen die de veranderingen op Java in gang hebben gezet. Inderdaad is de afweging van de Nederlandse invloed tegenover het eigen 'Indonesische' niet eenvoudig. Het is methodologisch dan ook te gemakkelijk om te stellen dat de geschiedenis van Nederlanders en Indonesiërs geleidelijk aan met elkaar vervlochten raakte. Dit verduidelijkt weinig wanneer niet wordt geëxpliciteerd hoe en op welke gebieden dit vervlechtingproces plaats vond. Hier

wreekt zich opnieuw de plompverloren wijze waarop met de geschiedenis van de kolonie in 1800 wordt begonnen. De lezer moet zelf maar raden hoe de Indonesische archipel er toen uitzag. Wie er van uitgaat dat beide partijen geleidelijk aan met elkaar 'vervlochten' raken, zal eerst moeten aangeven hoe dezen er bij het begin van dit proces uitzagen en vervolgens hoe en waar de beïnvloeding plaats vond. Nu blijft veel impliciet en is het boek ondanks de nieuwe literatuur ouderwets van aard.

Een derde punt is de morele factor die Van den Doel in de epiloog te berde brengt. Hij stelt dat tegenover de systematisch negatieve benadering van het kolonialisme door Jan Breman uit Amsterdam, een 'Leidse' richting — Fasseur en zijn studenten en promovendi — staat, die het verleden 'onbevangen en met een zekere verwondering' benadert, zodat een 'genuanceerd' beeld kan ontstaan. Hoewel niemand zal twijfelen aan de noodzaak om aan alle factoren in het verleden aandacht te besteden, lijkt 'verwondering' als methode te simpel. Het ware beter om dit gemoraliseer te laten voor wat het is en in te gaan op de verhouding tussen de koloniale geschiedenis en die van Indonesië. Daar ligt het probleem. Zonder de goede context blijft koloniale geschiedenis een oppervlakkige exercitie, waarin de daden van afzonderlijke personen teveel worden beoordeeld naar de morele opvattingen van latere generaties. De belangrijke vraag waarom de koloniale samenleving zulke autoritaire trekken vertoonde, blijft daardoor liggen. In het hier besproken boek lijkt het alsof domheid van de kolonialen en gebrek aan inzicht in wat er in de wereld speelde de oorzaken van de autoritaire samenleving zijn. Maar iedereen die zich met Indonesië bezig houdt weet dat dit nog steeds een autoritair land is. Zou het niet beter zijn geweest eerst te kijken naar de maatschappelijke structuur, voordat aan morele oordelen wordt begonnen? Dan krijgt ook de vorming van vertegenwoordigende raden na de eeuwwisseling een heel andere betekenis. Nu worden deze gemakkelijk afgedaan als van weinig belang en wordt over hun functioneren nauwelijks gerept. Toch waren de raden een essentiële vernieuwing binnen een politiek stelsel dat zowel van Europese als Indonesische zijde autoritair was ingesteld. Het lijkt mij dat niet verwondering maar het gebruik van begrippen uit de sociale wetenschappen en aandacht voor de interactie met de Indonesische samenleving een uitweg kunnen bieden uit de discussie tussen Amsterdam en Leiden.

J. van Goor

P. Meurkens, ed., *De dagboeken van P.N. Panken, 1819-1904. Memorieboek van een Brabantse schoolmeester*, IV (Eindhoven: Kempen uitgevers Eindhoven, 1996, f44,50, xviii + 124 + xxiv blz., ISBN 90 74271 72 3).

'Woensdag 6 juli ten half 5 ure opgestaan ging ik een half uur later langs Riethoven naar Waalre. Ten 8 ure zat ik reeds in de kamer van 't raadhuis aan den arbeid...'. Hierop volgt een verslag van een onderzoek in de oude archieven van het dorp Waalre, waar de schrijver, Petrus Norbertus Panken die morgen vanuit zijn woonplaats Westerhoven naar toe gelopen was. Lopen was voor meester Panken de gewoonste zaak van de wereld. Lopen deden ze veel, daar in Kempenland. Wat de Kempenlanders echter weinig deden was schrijven. Een uitzondering op die regel was Panken. Geboren in 1819 in Duizel als zoon van een schoolmeester, belastingontvanger en gemeenteontvanger werd hij zelf ook voor dit ambt opgeleid. Zijn familieleden waren schoolmeester, secretaris, gemeenteontvanger of geestelijke. In 1840 werd hij benoemd tot schoolmeester in Westerhoven, maar reeds 22 jaar later werd hij, omdat hij niet voldeed, op een zijspoor gezet. Als ongehuwd én bemiddeld man kon hij nu alle tijd besteden aan reizen en studeren. Panken reisde niet alleen in Kempenland maar ook naar verre oorden zoals Parijs, Brussel, Antwerpen, Amsterdam en zelfs naar Rome. Zijn grote interesses waren de geschie-